

prof. dr hab. Jerzy Piekalski
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Wrocławskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej
pt. *Architektura gotycka na Ostrowie Tumskim w Poznaniu. Studium architektoniczno-archeologiczne*
autorstwa pani mgr Olgi Antowskiej-Gorączniak

Podjęty w rozprawie problem wykracza ponad zaznaczone w tytule pojęcie architektury rozumianej jako sztuka kształtowania przestrzeni. Autorka przedstawiła w swojej pracy próbę ukazania poznańskiego Ostrowa Tumskiego jako elitarnej enklawy zorganizowanej i zabudowanej według wzorów i technik właściwych dla późnego średniowiecza. Rzeczą dotyczy nie tylko monumentalnych dzieł architektonicznych, ale także towarzyszącej im, zróżnicowanej funkcjonalnie, konstrukcyjnie i jakościowo zabudowy wraz z infrastrukturą. Takie ujęcie problemu możliwe było przy przyjęciu interdyscyplinarnego profilu analizy i wykorzystaniu zróżnicowanych źródeł, w tym rezultatów badań prowadzonych metodą wykopaliskową. Objęcie zakresem pracy Ostrowa Tumskiego, jako ukształtowanej w ciągu kilku stuleci całości determinowanej warunkami naturalnymi, pełnionymi funkcjami centralnymi i zależnością od ponadlokalnej polityki sprawia, że zaproponowany przez Autorkę tytuł rozprawy wydaje się być zbyt mało pojemny, rzekłbym zbyt skromny. Do analizy podjęto bowiem ważne zjawisko rozumiane jako złożona całość, a nie tylko zespół gotyckiej architektury. Tak też zresztą przyjmuje Autorka przedstawiając cel badań i podkreślając przy tym ciężar wielkiej historii Ostrowa Tumskiego z czasów wczesnego średniowiecza, rozumianego jako etap poprzedzający rozwój zabudowy gotyckiej.

Duży wpływ na przyjęty profil dysertacji, instrumentarium metodyczne, dobór źródeł, a także ogólnie pojętą wizję Ostrowa Tumskiego, miał udział Doktorantki w badaniach prowadzonych w tej elitarnej części Poznania przez zespół Instytutu Archeologii UAM, kierowany przez panią Profesor Hannę Kóckę-Krenz – opiekunkę naukową pani mgr Antowskiej-Gorączniak. Nabyte tam doświadczenia

okazały się przy realizacji pracy bardzo pomocne. Z nimi zapewne wiąże się, przynajmniej częściowo, dość bogaty już własny dorobek naukowy Doktorantki. Przegląd kilkunastu publikacji, przedstawionych samodzielnie lub we współautorstwie informuje, że przedłożona dysertacja jest wynikiem długich i owocnych studiów nad różnymi wątkami przeszłości Ostrowa Tumskiego.

Struktura tekstu jest logicznie uporządkowana, właściwa dla opracowań z zakresu nauk historycznych. Zagadnienia wstępne przedstawiono obszernie i wyczerpująco. Autorka rozdzieliła je na dwie części (co chyba nie było zabiegiem celowym). Ich zasadnicza, wymagana ze względów metodycznych część, mieści się w Rozdziale I. Poza standardowym przedstawieniem stanu badań, zakresu chronologicznego, czy też układu pracy, znalazła się tam deklaracja przyjętej metody. Autorka identyfikuje się jako przedstawicielka nurtu określanego niekiedy jako archeologia architektury, nawiązując w sensie warsztatowym do dorobku tak wybitnych postaci jak Leszek Kajzer i Józef Frazik. Celowe było zarysowanie warunków geograficznych Ostrowa Tumskiego, chociaż można czuć pewien niedosyt informacji określających przydatność podłoża do zabudowy murowanej, a więc kwestii złożonej w przypadku wyspy rzecznej i obecnych tam, bogatych nawarstwień kulturowych o znacznej miąższości.

Zasadniczą, analityczną część dysertacji umieszczono w pięciu rozdziałach prezentujących obiekty sakralne, mieszkalne, inne budynki kościelne i infrastrukturę, umocnienia obronne i detal architektoniczny.

W przypadku największej budowli gotyckiej – katedry św. św. Piotra i Pawła – Autorka zdana była na wyniki badań przeprowadzonych przez licznych, niekiedy wybitnych poprzedników. Była jednak w stanie ocenić stan badań i rozwój poglądów, przedstawianych w literaturze głównie z pozycji architekta lub historyka sztuki. Już przed kilku laty włączyła się do dyskusji, a do kilku kwestii odniosła się krytycznie, formułując nowe pytania. Wykazała przy tym wysoką znajomość dawnych i aktualnych problemów badań tego ważnego historycznie obiektu. Warto wspomnieć tu opublikowaną już (w 1214 r.) wypowiedź pani mgr Antowskiej-Gorączniak o przebudowie prezbiterium katedry w połowie XIII w. Określono je wówczas jako wczesnogotyckie, aczkolwiek takie zakwalifikowanie stylistyczne przy

skromnym stanie zachowania reliktyw, głównie na wtórnym złożu, nie wydaje się do końca oczywiste.

Kościół pw. Najświętszej Marii Panny nie był wcześniej przedmiotem badań tak intensywnych, jak w przypadku katedry. Skromniejszy jest zasób dotyczącej jej literatury, mniej rozbudowana jest dyskusja. W związku z tym oryginalny wkład Doktorantki do wiedzy o strukturze i przemianach kolegiaty i jej bliskiego otoczenia jest znacznie większy. Przedstawiony opis bryły, rozwiązań szczegółowych i detalu wskazuje na wysokie kompetencje Autorki w zakresie badań murowanych obiektów sakralnych. Cenne są wyniki analizy porównawczej właściwego dla kolegiaty warsztatu budowlanego. W omówieniu otaczającego kolegiatę cmentarza Doktorantka wykazała się umiejętnością właściwego połączenia przekazów pisanych i ikonograficznych z wynikami badań wykopaliskowych. Nie bez znaczenia był fakt, że w części tych badań pani Antowska-Gorączniak czynnie uczestniczyła. Pozwoliło to skrupulatnie i właściwie opisać zachowane relikty murów cmentarnych, murowanych konstrukcji grobowych, naświetlić relacje stratygraficzne i problemy datowania. Te same kompetencje, aczkolwiek bez własnego udziału w badaniach wykopaliskowych, wykazała Doktorantka przy analizie nieistniejącego już kościoła św. Mikołaja. Cenne jest zwłaszcza krytyczne podejście do fragmentarycznych, niekiedy sprzecznych informacji ze źródeł pisanych.

Udział pani mgr Antowskiej-Gorączniak w badaniach preromańskiego palatium pozwolił na wykorzystanie w pracy informacji o późnoromańskiej przebudowie tego ważnego obiektu. Ten wątek badawczy mieści się wprawdzie na granicy chronologicznego zakresu rozprawy i został już w literaturze zaznaczony, ale jego podkreślenie uważam za właściwe przy rekonstrukcji obrazu Ostrowa Tumskiego w późnym średniowieczu.

Informacje o pozostałych budynkach późnośredniowiecznych, zarówno murowanych, jak i drewnianych, są skromne, w związku z czym Doktorantka miała ograniczone możliwości przeprowadzenia ich pełniejszej analizy. Mimo tego, korzystając z fragmentarycznych źródeł archeologicznych, wspierając się przekazami pisаныmi, zdołała przedstawić próbę ich charakterystyki. Sądzę, że jest to próba

udana, chociaż wniosków o wieżowej formie domów nie uważam za w pełni uzasadnione.

Cenny zakres wiedzy o warunkach funkcjonowania Ostrowa Tumskiego zawarła Autorka w podrozdziałach dotyczących infrastruktury. Mimo niewielkiego zasobu źródeł przedstawiony obraz oddaje jej główne cechy i tendencje zmian: od drewnianych do kamiennych umocnień nawierzchni dróg, dbałość o odprowadzenie wód deszczowych i ścieków, budowa grobli i nasypów niwelujących teren, bądź zabezpieczających brzegi cieków, budowa mostów, wprowadzenie wodociągów u schyłku badanego okresu. Także w tym przypadku wyniki badań archeologicznych zostały we właściwy sposób zweryfikowane i podbudowane źródłami pisanymi. Na marginesie można jednak spytać, czy wiemy na pewno, że wymienione przez Autorkę obiekty oznaczone jako studnie rzeczywiście pełniły taką funkcję, jeśli nie przebadano ich wypełnisk. Czy nie ma wśród nich studni wodociągowych, bądź kloak?

Dotychczasowe badania fortyfikacji Ostrowa Tumskiego i proponowana chronologia prowokują pytanie: czy były to umocnienia w typie średniowiecznym, czy też zwiastujące nowożytną taktykę obrony fortyfikacje bastejowe? Przedstawione przez Doktorantkę opisy odkrytych reliktyw są bardzo szczegółowe. Dobrze ilustrują technikę budowy i relacje stratygraficzne. Wiadomo także, że umocnienia kościelnej enklawy były znacznie skromniejsze niż fortyfikacje miasta Poznania i mało przydatne w warunkach wojny. Rekonstrukcja przebiegu kurtyn i zastosowanie prawdopodobnie łupinowych baszt skłania do wniosku o tradycyjnej, osadzonej w średniowieczu konwencji obrony. Słuszna wydaje się w związku z tym sugestia Autorki wskazująca na starsze datowanie fortyfikacji, poprzedzające czasy i działalność budowlaną biskupa Jana Lubrańskiego.

Zamykający analityczną część dysertacji rozdział o detalu architektonicznym jest w istocie studium o stylistycznej pozycji poznańskiego gotyku. Autorka posłużyła się materiałem z badań wykopaliskowych, ale także elementami pozostającymi *in situ* w istniejących budowlach. Analizę przeprowadziła ze znajomością rzeczy, odnosząc poszczególne zjawiska do przykładów z zewnątrz,

głównie z Pomorza i Brandenburgii, a więc z regionów pokrewnych dla gotyku w Wielkopolsce.

Tekst dysertacji przedstawiono komunikatywnym językiem, z poprawną terminologią stosowaną w opracowaniach z zakresu archeologii, historii sztuki i historii architektury. Dokumentacja graficzna jest obfita, spełniająca kryteria źródłoznawcze i dobrze ilustrująca opisywane zjawiska. W jej skład wchodzi zarówno rysunki i fotografie archiwalne, jak i wykonane przez samą Autorkę w trakcie badań wykopaliskowych i przygotowania dysertacji.

Nie znalazłem w całości rozprawy uchybień i błędów mających istotny wpływ na treść recenzji. Kilka zaznaczonych wyżej pytań i wątpliwości mają charakter standardowej dyskusji. Po zapoznaniu się z całością obu tomów uważam, że pani mgr Olga Antowska-Gorączniak dysponuje dojrzałym warsztatem badawczym w zakresie archeologii historycznej, w tym głównie archeologii budownictwa. Cechuje ją:

- duża dociekliwość badawcza wyrażona intensywnym wykorzystaniem źródeł także wtedy, gdy ich zakres jest skromny,
- krytyczny stosunek do koncepcji przedstawianych w literaturze przedmiotu, udział w dyskusji i propozycje własnych tez przedstawiane w rzeczowej formie,
- niezależność poglądów,
- dobra znajomość podjętej do badań problematyki w skali środkowoeuropejskiej,
- interdyscyplinarny warsztat metodyczny.

Sumując mogę stwierdzić, że przedstawiona mi do recenzji dysertacja zatytułowana *Architektura gotycka na Ostrowie Tumskim w Poznaniu. Studium architektoniczno-archeologiczne* spełnia, moim zdaniem, warunki stawiane rozprawom doktorskim w rozumieniu obowiązującej Ustawy i wnioskuję o dopuszczenie jej Autorki, pani mgr Olgi Antowskiej-Gorączniak do dalszych etapów postępowania.

22 sierpnia 2019 r.

VIDI DECANUS